

דרך לעשות חרוזים לדוד אבן ביליה

הוציא לאור בחמיה אלוני

איננו יודעים הרבה מתולדותיו. שמו דוד בן יום טוב אבן ביליה רשום באקרוסטיכון של אחד משיריו הנמצא בחיבורו "צירימ", וכך רשום הוא מעל לכתב־יד אחרים של חיבוריו. חי במחציתה הראשונה של המאה הארבע־עשרה והיה בן דורו של יצחק אבן פולקאר הידוע במלחמתו באבנר המשומד וידועה חליפת השירים שהיתה ביניהם. שטיינשניידר משער, כי היה אולי האב של התוכן המפורסם בפרובנס, יעקב בן יום טוב (במאה הארבע עשרה). שחיבר לוחות תכונה שונים ומפורסמים בין חכמי אומות העולם בימי־הביניים. אם השערה זו נכונה, יש לחשוב, כי גדד האב, דוד אבן ביליה, מפורטוגל לפרובנס. מלבד עברית ופורטוגזית ידע גם רומית, אבל לא ידע ערבית. התעניין בספרות ההשכלה הערבית והמדעים השונים בלשון הערבית, וביזמתו ניתרגמו כמה מהם לעברית. היה מחשובי אנשי פורטוגל וחיבר חיבורים במקצועות שונים: תכונה, רפואה, פילוסופיה, פרשנות המקרא, הלכה ושירה. במקצוע האחרון כתב גם חיבור מיוחד מוקדש לתורת השירה, והוא חיבורו "דרך לעשות תרזים", הנדון במאמר זה.

החיבור נמצא רק בכתב־יד יחיד בעולם בספריית פרמא². בקובץ כתב־היד של פרמא תופס החיבור שלושה עמודים, שבכל עמוד מהם שלושים שורה. קטע ממנו פירסם י"ל דוקעס³, והוא גם פירסם שיר אחד משני השירים, שנתפרסמו מחיבור זה של דוד אבן ביליה⁴. פירסמתי שלושה קטעי שירים מחיבור זה שיש לחשוב, כי הם מידו של דוד אבן ביליה, ודנתי על החיבור דיון קצר⁵.

אין החיבור נזכר ולא מובא ממנו באף מקום מספרות ימי־הביניים, ועד שלא נתגלה על־ידי די־רוסי, לא היה ידוע לחכמים⁶. ויש ראיות ברורות שהיה ידוע למשכילי ימי־הביניים במאה החמש־עשרה ובראשית המאה השש־עשרה.

1. ע"י מאמרי "דוד אבן ביליה ויצירותיו", ארשת, עמ' שעז-שפז.
2. קטלוג די־רוסי, פרמא 1803, מס' 861,2. תצלומו נמצא במכון לכתב־היד העבריים של משרד החנוך והתרבות ובמכון לחקר השירה העברית מיסודו של מר ז. שוקן בירושלים. כתב־היד היה בידי במסעי השני בשנת תשי"ג כשליח המכון לכתב־היד העבריים.
3. שירי שלמה, הנובר תר"ח, עמ' 78-80 מן "אחר שהשלמנו..." עד הסוף.
4. כוכבי יצחק, כה (1865), עמ' 27 והזכירו דוקעס, נחל קדומים, הנובר תר"ג, עמ' 48: יום נד זהבי.
5. ע"י ארשת, עמ' שפב-שפה. השירים הם: עדנים ברחו; מכל גביר תקוה; תטרח לבלתי תהיה נצרך.
6. צונץ, שטיינשניידר ודוקעס מזכירים אותו בזמן אחד בערך, ויש לחשוב כי שלשתם שאבו מקטלוג די־רוסי. - ל. צונץ בנוספות לקטלוג לייפציג, גרימו 1838, עמ' 326. - מ. שטיינשניידר, Juedische Literatur, אינציקלופדיה של אירש וגרוביר (= ספרות ישראל בתרגום מאלטר, ורשה תרנ"ז, עמ' 260). המאמר נכתב בשנות הארבעים. הזכירו גם בקטלוג אוקספורד 1860, עמ' 857-858. - דוקעס, ע"י בהערה הסמוכה.

שם החיבור "דרך לעשות חרוזים" ידוע לנו רק מכתב-יד פרמא, ולא נזכר בשום מקום אחר. ייתכן, כי ניתן לו שם זה על-ידי אחד המעתיקים. מדברי הפתיחה של המחבר אפשר לשער כי שמו המקורי היה, מאמר על מלאכת השיר, עיקרי מלאכת השיר או שקל הקדש: "אמר המחבר כוונתי לבאר במאמר הזה ולהודיע עקרי מלאכת השיר", ובסוף דברי ההקדמה אמר: "ועל כן כאשר יעלה בלב המשורר לשורר שיריו בשקל הקדש". ומדרך כתיבתו מסתבר, כי נטה לשיבוץ שונה ההוראה, ומשבח הוא קישוט זה בסוף חיבורו, וייתכן איפוא שהיה שמו שקל הקדש. קובץ כתב-היד בפרמא, שבו נמצא חיבורנו, הוא מהמאה הארבע-עשרה ובכל זאת אין כתב-היד המונח לפנינו כתיבת ידו של המחבר. גלגולי העתקה רבים עברו על החיבור עד שהגיע לידנו. רק מעתיק אחד ידוע לנו בשמו: שמואל בן אליהו המציין במפורש כי העתיק את החיבור לעצמו ("על ידי לי"). והיה לו איפוא עניין פרטי בשעת ההעתקה, ואילו ריבוי השיבושים מעיד על מעתיק שעשה מלאכתו לשם פרנסתו בלבד. גם שמואל בן אליהו לא העתיק מהמקור, כי לא היה גמנע מהכריז על זאת, כמו שזכר לספר למי גועדה העתקתו. העתק חיבורנו בקובץ כתב-יד פרמא הוא מהמאה השש-עשרה בארץ איטליה, כפי שמעידה על זאת דרך הכתיבה. בגליון כתב-היד יש הערות של המעתיק במאה השש-עשרה וגם בהעתקים קודמים היו הערות בגליון, שאחת מהן נשתרבה לגוף החיבור, מאחר שהתאימה לחרוזה ואינה אלא ציון בעלות ("לאברהם למקנה" בפרוזה החרוזה כסיום החיבור).

החיבור הגיע לידנו בנוסח משובש מאד, וייתכן כי אף לקוי הוא וחסר קטע קטן במקום אחד, אולם אף במקורו הראשון לא היה רב יותר בהיקפו ממה שהוא נמצא בידנו.

המחבר דן על כל תורת השירה בקצרה כפי שהעיר בפתיחתו. דברי הקדמתו הקדיש לערך השירה והמשוררים והתנועות. בפרק העיקרי מונה הוא שמונה-עשרה משקלי השירה הספרדים. פרק קטן על "שירי הלחן" ואלה הם שירים במשקלי ההברות. סעיף קטן דן בשיבוץ ומסיים בקטע פרוזה חרוזה – "מליצה" כדוגמה. מונה הוא עדיין את התנועות בדרך הספרדים: שבעה מלכים ושני עבדים, ולא קיבל את דעת הקמחיים על התנועות. מזכיר הוא את הקיבוץ שפתיים, אולם אצלו "הקיבוץ שפתים שהוא שורק". בנקודות הוא כולל גם את השוא: "והנקודות הם תשעה". בבואו למנות את המלכים מנה רק שישה ואת השורק הוא רואה כמלך וכעבד: "הוא

7. י"ל דוקעס הרבה להזכיר חיבור זה יותר מן האחרים ובחיבוריו הראשונים טעה בקריאת דברי די-רוסי ונשתבש השם: "טוב דורש". הזכירו בספרו Ehrensaeulen, וינה 1837, עמ' 58; "טוב דרך" במאמרו בכתב-העת VII, Literaturblatt des Orients (1843), עמ' 435 על סמך צירוף בלתי נכון של הכתוב בקטלוג די-רוסי: "דרך לעשות חרוזים" בשירי שלמה הנ"ל בהערה 3. 8. ועי' להלן בסעיף על השפעתו.

9. עי' בסעיף על המשקלים.

העבד המוליך, השופר לפני המלך" ומנהו בין העבדים: "שבא וקבוץ שפתים". כידוע נחשבת זו החיבור בבואה לפני אותיות בומף בראש המלה, כהברה קצרה, כגון: מפועלים: ומחֶשְׁבָה; פעולים: ומסֶפֶר. אין ספק, כי עובדה זו גרמה לכפילות שייחס אבן ביליה לשורק, אולם ידע את דרך אנשי פרובנס ואף דן על דרך כתיבתם דברי שירה וכנראה ידע גם את שיטת הקמחיים.

אינו דן על עמודים ואינו דן על הברות ביצירת המשקלים. אין אצלו המונח "תנועה" של הספרדים, שיש לו גם הוראת הברה. הוא רק יודע "נקודות" ובונה את המשקלים בעזרת עבדים ומלכים. חסר אצלו גם המונח "יתד" הידוע בכל חיבורי תורת המשקלים והוא נמצא גם בחיבורו של ר' אברהם אבן עזרא בספר "צחות"¹⁰.

הוא הראשון שקבע מספר מפורש למשקלים הספרדים ואף נתן בהם סימן: "מספרי החרוזים יעלו לשמונה עשר לא פחות ולא יותר וסימנך: חי חי הוא יודך". אמנם כבר אמר ר' אברהם אבן עזרא, כי "אין לעשות משקלים אין קץ להם... אולי זה הטוען יקיץ משנת אולתו וילמד חכמת הערביים, אז ידע בראיות גמורות למה נבחרו אלו השקלים ולא אחרים ותנוח דעתו עליו". אולם לא קבע את מספרם במפורש וזה נתן מקום לקביעת מספרים שונים¹¹. דוד אבן ביליה קבע את מספרם שמונה עשר הקל לזכרון, ובאמת נתקבל מספר זה ביותר בין בעלי תורת המשקלים הבאים אחריו. הוא גם קבע סדר מסוים במשקלים לפי מספר התנועות (אצלו רק "נקודות") ושוא נע נחשב בעיניו כתנועה. מכיון שלא הבדיל בין צלעית לצלע שהראשונה היא ארבע בכל בית, והאחרונה רק שתיים בכל בית הפך גם צלעית לצלע ויכול היה ליצור שירים בעזרת צלעיות כצלעות ונמצא השיר חסר סוגר בסופו, והוא השיר "מכל גביר תקוה תסיר". מספר התנועות אצלו הם: ארבע עד שמונה; עשר עד שתיים-עשרה ויש גם שש-עשרה. שמונה-עשר המשקלים הם: ארבע תנועות-2; חמש-1; שש-4; שבע-3; שמונה-3; עשר-1; אחת-עשרה-2; שתיים-עשרה-1; שש-עשרה-1. מוזר מאד שלא מצא משקל בעל תשע תנועות, ולעומת זאת קפץ משתיים-עשרה התנועות למשקל בעל שש-עשרה תנועות: "ויש משקל אחר מופלא, עד שמתוך פליאתו, לא ישתמשו בו המשוררים, והוא משש-עשרה נקודות", אולם אין זה אלא משקל יב שמנהו כאחד מבעלי שמונה נקודות. ויש עוד להוסיף ולומר, כי יכול היה למנותו בין המשקלים בעלי ארבע תנועות "מרובע". הנה מנה "מרובע":

עוֹרָה קָרַב אֵלַי דְּרוֹר / נִרְאָה יְבוֹל צִיץ בְּאֵ דְרוֹר

ר"משמונה":

תְּבוּנֹת לָךְ וְגַם עֲצוֹת / בִּידְעָךְ בֵּין וְכָל חֲכָמוֹת

שיכול להיקרא מרובע כקודמו.

10. עיי' בסעיף על מקורותיו. 11. עיי' ארשת, עמ' שפד הערה 34.

ר'משש-עשרה":

אָנִי הָאִישׁ אֲשֶׁר עָתָה בְּתַבֵּל זֶה וְהַבְּלִיָּה / וְאֶצְמִי לְהַעֲשִׂיר בּוֹ עַדֵי חֲקָרֵי פְּעָלִיָּה
ואפשר לחלקו לשמונה:

אָנִי הָאִישׁ אֲשֶׁר עָתָה / בְּתַבֵּל זֶה וְהַבְּלִיָּה
וְאֶצְמִי לְהַעֲשִׂיר בּוֹ / עַדֵי חֲקָרֵי פְּעָלִיָּה

ולראותו כמרובע כמו השיר הראשון, ורצונו לחרוז דלת בסוגר (ביחוד בבית הראשון).
הטעהו להפוך בתים לצלעות.

לקויה היא ראייה זו של המשקלים ואין להכיר על פיה את קרבת משקל אחד
לחבירו לפי מחזוריות הקצב כיסודם. זוהי תפיסה מיכנית מאד ואינה מתבוננת לקשר
הפנימי בין המשקלים. גם לפי התבוננות בנקודות יכול היה להגיע למחזוריות. לולא
קשרה במספרים ובמספר הולך וגדל. שיטה זו היא איפוא פחותה בערכה מגישה בעלי
תורת המשקלים לפי התנועות והיתדות. לשם הצדקת דרך זו יש לומר, כי גישתו היתה
פדגוגית ורק לשם הקלת הלימוד הסביר את המשקלים באופן זה. כתוצאה מסיבה
זו מחפש הוא סימנים קלים וקבע את המספר "ח" למשקלים.
בקושי רב אפשר היה למצוא את שמונה-עשר המשקלים בחיבורו. ויתכן כי לקוי
כתב היד בחסר. המשקלים ז, ח וט הם אולי רק שנים ז וח. וחסר משקל אחד והוא
אולי המשקל בעל תשע התנועות.

המשקלים שמנה ר' אברהם אבן עזרא חסרים חמישה: הארוך היסודי והמשני.
הקטוע המשני (ואין הקטוע בין המשקלים של דוד אבן ביליה), המהיר המשני והמשלים
היסודי. לעומת אלה החסירים, הוסיף שלושה משקלים: ג, יג, יח. שאינם רגילים
בחיבורי תורת המשקלים ואינם בשירה ואחד מהם אינו אלא משקל רגיל מאד ושכיח
מאד בשירה (משקל יח). הוא כתב איפוא את חיבורו בתורת המשקלים בלי קשר
לשירה אלא כאשר עלה ברוחו ולשם השלמת המספר שמונה-עשר.

מחמישה עשר המשקלים הקלסיים המקובלים בחיבורי תורת המשקלים הערבית
נמצאים אצלו רק שבעה והמשקל השישה עשר, המשלים, נמצא כאן רק בצורת
המשקל המשני, משקל התנועה (א).

לעומת זאת הוסיף שני משקלים שאינם מצטיינים בקצבם ואינם מנויים בין המשקלים
הרגילים. משקל ג (פעולים פעולים פעולים) הוא משקל מעורב של המתקרב
והמשלים, ומשקל יג (נפעל נפעל נפעל) הוא משקל המתקרב או משקל התנועה
בשניו נפעל לפעול בעמודו האחרון.

אחד מחוקי תפארת הפתיחה הוא שמשקל הדלת בבית הראשון שוה למשקל הסוגר
של הבית הראשון, אף כי בשאר בתי השיר שונה במקצת משקל הדלת ממשקל הסוגר.
דוד אבן ביליה אומר: "ותמצא כי מנהג זה המשקל לשם התחלה אחד-עשר נקודות

ומשם ואילך הוא מוסיף אחד". הערה זו העיר במשקל הסוער (משקל טז), אף כי הוא נמצא גם במשקל הפשוט (משקל ט), וראה אותו כמשקל בפני עצמו. ראב"ע לעומתו שם לב לחוק זה של תפארת הפתיחה במשקל הפשוט ובמשקל הסוער גם יחד. שניהם לא העירו כי זה מתפארת הפתיחה.

בדוגמות למשקלים נהג כראב"ע. בכל דוגמה בית אחד או שנים פרט למשקלים א ו"י, שבדוגמותיהם שלושה בתים. הדוגמות הן ברובן מידו, עשר מן תשע-עשרה, וייתכן כי שירים שנתייחסו לאחרים הם מפרי עטו. המשוררים שהדוגמות לקוחות משיריהם, הם: שלמה בן גבירול (2), יהודה הלוי (2), אברהם בן שמואל הלוי בן חסדאי (1), אברהם אבן עזרא (1), שלשה לא זוהו (ש' 50, 91, 107).

בחיבורו הקצר הוא מקדיש גם דברים מעטים לדרך המשוררים האיטלקיים והפרו-בנסלים במשקליהם הנוהגים לשים לב להברות בלבד ודין הברות קצרות כדין הברות ארוכות: "והן במלאכת השיר של לעווזות יש לך לדעת מספרי נקודותיהן בלבד, כי כלם מלכים ואין בהם עבדים", וכפי שציין בראש חיבורו "הנקודות הם תשעה" וכלל ביניהן גם את השוא. חיבור זה, שנכתב במחצית הראשונה של המאה הארבע-עשרה, הוא הראשון שדן במשקל הסילאבי ומן הראוי לשים לב לדבריו¹².

בראש אותה פסקה הוא מדבר על השירים הלחניים (=ניגונים), בניגוד לשירים השקולים במשקלים הספרדים. הראשון שהבליט ניגוד זה היה ר' יהודה הלוי בחיבורו "הכוזרי". ר"ה השתמש במונח זה לביאור שירת המקרא שאין בה משקל כמותי, ולפעמים הדלת ארוכה מאד והסוגר קצר מאד¹³. דוד אבן ביליה שאל מונח זה מר"ה, אולם הרחיב את הוראתו למשקלים הסילביים.

בסוף חיבורו הוא גם מזכיר את הפרוזה החרוזה "מליצה" ומביא שתי דוגמות, אחת מידו ואחת ממחבר בלתי ידוע. בדבריו על הפרוזה החרוזה הוא מזכיר גם אחד מקישוטי השירה, השיבוץ שונה ההוראה¹⁴, ובלשונו: "להביא... מקראות או מדברי סופרים על דרך הצחות", ולפיו זהו בסיום היצירה ובפרוזה החרוזה, אולם לאמיתו של דבר נהגו לעשות זאת גם המשוררים בשיריהם ולאזן דוקה בסיומם.

בחיבור זה נידון לראשונה עניין החרוז: "ויש לך להזהר שיבואו כולם באלקפאי ויבואו מכוונין, כגון עו בעו שלא תחליף אות באות, כגון סו בצו או עו באו, אצל צריך שיהיו האותיות ממוצא אחד ובוה צריך שמירה טובה". מסתבר, כי לא הבדילו בארץ

12. ע"א. מירסקי, בצרון, יג (תשי"ב), עמ' 142-145; הנ"ל, קרית-ספר, כט (תשי"ג), עמ' 172-173. במקום האחרון כתב כי "נמצא ראשיתו של משקל זה במאה החמש-עשרה", אולם במאמר אשר אתו בכתובים קבע אף הוא כי יש למצוא שירים במשקל ההברה במאה הארבע-עשרה. צמיחתו של המשקל הסילבי בשירת ישראל היקפו ומקורותיו צריכים עיון. ע"מ. הק, תרביץ, יא(ת"ש), עמ' 91-100.

13. ע"י תוה"מ, עמ' 153-154.

14. ע"י תוה"ש, עמ' 135-138.

פורטוגל במבטא האותיות האלה, כמו בארץ ספרד שגם בה לא חרזו אותיות אלה. שה"ק וקונטרס פרק בשיר שהקדישו פרק מיוחד לחרוז, לא הזהירו על חריות עו באו; שניהם הזהירו על חריות סו בצו.

לא רבים הם המונחים של תורת השירה בחיבורו, וחלק מהם נמצא כבר אצל ראב"ע. המונחים החדשים הם: בית, לחן וקאפיה. המונח העברי "בית" אינו נמצא לפניו אבל היה בלי ספק ידוע למשוררים ולמחברים היהודיים, והוא משמש בהוראת המונח הערבי بیت. המונחים "לחן" ו"קאפיה" הם מונחים ערבים *لحن, قافية*. אין הוראתו של המונח האחרון ברורה כל צרכה בחיבורו. בערבית הוראתו שיון האותיות והתנועות ביציאות הבתים, ואף הוא השתמש לפעמים בהוראה זו (עי' בהבאה לעיל). אולם הרחיב את ההוראה גם לחלק האחרון של בית השיר ולא דוקה של יציאתו בלבד ושיון האותיות והתנועות גם יחד: "והמשוררים המעולים נהגו ברוב מליצותיהם להביא באלקפיה שלהם מקראות..." או "בעבור שאלקפיה הוא עבד ושלושה מלכים", והכוונה לעמוד שלם במשקל. אין בחיבורו המונחים: תנועה ויתד, הנמצאים אצל ראב"ע. ייתכן שנמנע מהשתמש במונח "תנועה" בגלל ריבוי הוראותיו ובמונח "יתד", מאחד שמנה לפי נקודות. רבים התארים למשקל שהוא משתמש בהם: מופלא, מורגל, מתחלף, צח, קל.

המקור העברי העיקרי בתורת המשקלים, שממנו שאב מלוא חפניו והוא ידוע לנו, הוא "צחות" לראב"ע. ממנו קיבל את המונח "מרובע" והוא מציין אצל שניהם לא מספר העמודים בצלע אלא את מספר הצלעיות בבית, ושירים רבים אצלו בעלי ארבע צלעיות. כראב"ע נכשל באותה טעות ושני בתים היו בעיניהם לבית אחד, וזו היתה טעותו בשיר "אני האיש". אף בסדר המשקלים ניכרת השפעת הראב"ע. במעבר ממשקל למשקל משתמש הוא באותו ביטוי שהשתמש ראב"ע: "ויש משקל אחר". מספר המשקלים שמונה "עשרה, קבע על יסוד מספר הבתים המובאים ב"צחות". הדוגמה "בימי יקותיאל אשר נגמרו" נמצאת בחיבור של ראב"ע, וכמוהו חיבר את רוב הדוגמות למשקלים. אין למצוא בחיבורו השפעת דברי תלמידי מנחם ודוגש וחיבורו של ר"ה, "המשקלים הנבחרים" הכתוב ערבית¹⁵. יש לחשוב, כי היו גם חיבורים אחרים בתורת המשקלים בידי או שקיבל ידיעות על נושא זה מפי אחרים, כפי שמוכיחים המונחים הערבים: "לחן" ו"קאפיה" הנמצאים בחיבורו.

15. דוד אבן ביליה לא ידע ערבית, כפי שיש לראות מתוך דברי מעתיק מערבית לפי בקשתו: "אמר המעתיק: בקש ממני ר' דוד אבן ביליה נ"י להעתיק מאמר אחד שמצאנו מלשון קצר... מפני שהוא ש"צ לא הורגל מנעוריו באותו הלשון..." (בהקדמת המעתיק של "אגרת הפטירה" בקטלוג כתבי-היד של לייפציג, גרימו 1838, עמ' 310). על החיבור "המשקלים הנבחרים" עי' ביאור לדיואן רמב"ע, ירושלים תש"ב, עמ' 17; ר' חיים ברודי, Die schoenen Versmasse, ברלין 1930; שירמן, ידיעות המכון, כרך ו, עמ' שיט-שכב; תה"מ, עמ' 119-135.

השפיע באופן ישר על שני חיבורים בתורת המשקלים: שה"ק¹⁶ ושרשות גבלות לשלמה די אולייוירה.

דוד אבן יחייא היה בן מולדתו של דוד אבן ביליה. דברים רבים לקח מחבר שה"ק מ"דרך לעשות חרוזים":

(א) שם החיבור שה"ק ואף שמו השני "מאמר קצר במלאכת השיר" נמצאים בחיבורו זה.

(ב) מספר המשקלים שמונה-עשרה, אף כי לא הביא את הסימן לזיכרון.

(ג) בניין החיבור: הקדמה, פרק על התנועות, המשקלים ופרק על החרוז, שאצל מחברנו הוא במלים ספורות ואצל מחבר ספר שקל הקודש הוא פרק אחרון.

(ד) מקור המונחים שיר ראוי ושיר עובר הוא בחיבורו זה.

(ה) הדוגמות משירי ר' יהודה הלוי.

(ו) גם בשה"ק משקל ראשון הוא משקל התנועה.

שלמה די אולייוירה ידע את "דרך לעשות חרוזים", כי ממנו קיבל לא רק את מספר המשקלים, שמונה-עשרה, שאותו יכול היה לקבל גם משה"ק אלא גם את הסימן לזכרון "חי חי הוא יודך", שאינו נמצא אצל מחברים אחרים.

לא ידועה השפעתו על חיבורים אחרים. מסתבר, כי שה"ק שהושפע ממנו השפעה רבה וקיבל ממנו דברים חשובים דחק את רגליו, ועל כן לא הגיע לידנו חיבור זה יותר מאשר בכתב-יד אחד. אולם באמצעות שה"ק המשיך דוד אבן ביליה להשפיע על כל המחברים בתורת המשקלים הבאים אחריו. לא היה דוד אבן ביליה איש מקורי בכל חיבוריו ואף לא בחיבורו בתורת המשקלים, אולם לבעלי השיטה הפדגוגית בתורת המשקלים נמצאו דברים רבים שהקלו על הלומד לימוד פרק זה, שהיה בימי הבינים חלק יסודי בהשכלתו של המשכיל בימי הביניים.¹⁷

16. עדיין לא נסתיים הויכוח על מחברו של שה"ק. ע"נ. אלוני, קרית-ספר, יח (תש"א), עמ' 192-198; ח. ילון, שם, כ(תש"ה), עמ' 217-218; הנ"ל, הליכות שבא, ירושלים תש"ה, עמ' צ; נ. אלוני, לשוננו, יד (תש"ו), עמ' 203-213 (מחקרים בספרות ימי-הבינים, עמ' ט-כ); ח. ילון, סיני, לב (תשי"ג), עמ' צ-צו; הנ"ל, ארשת, ב (תשי"ד), עמ' 106; הנ"ל, קרית-ספר, לט (תשכ"ד), עמ' 105-108: אבידה לבעליה (שקל הקודש לר' שלמה אלמולי); אף הוא מכין מהדורה חדשה של שה"ק, ובלי ספק יקדיש פרק לנושא זה.

17. מלבד החיבורים שזכרו במאמר יש להוסיף:
אליקים כרמולי, אמרי שפר, ראש דבר, פריס 1861(?) מ. קייורלינג, Geschichte der Juden in Portugal, לייפציג 1867, עמ' 68. ש"י פיין, כנסת ישראל, וארשה 1886, עמ' 226. מ"ש גירונדי וח. ניפי, תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליה, טריאסט תרי"ג, עמ' 92. ש. איוונשטיין, אוצר ישראל, כרך ד, עמ' 27. ש"א הורודצקי, Encyclopaedia Judaica, כרך ד, עמ' 798.

המקור

ע"א דרך לעשות חרוזים
ל' דוד ב' יום טוב נ' ביליה

- אמ' המחר: כוונתי לבאר במאמר הזה ולהודיע עקרי מלאכת השיר: לפי שהיא מלאכה חמודה לפני מלכים ויועצי ארץ, בהתנופה רוח שכלי בלבנות המשוררים, עד שימתקו שיריהן; לחיך הנדיבים, המפורים ממוניהם לערבות השיר כי מי שחננו הבורא ית[ברך] רוח מאתו לדבר דבריו במשקלי השיר, יחשב כאחד ממדברי רוח הקדש, ומפני זה ראיתי לתת עקרים לכל איש, אשר נדבה רוחו אותו לקרבה אל המלאכה.
- 10 ואומ' כי הנקודות הם תשעה: שבעה מלכים ושני עבדים. והמלכים הם: קמץ, פתח, צרי, סגול, חולם, חירק, והעבדים הם: שבא וקבוץ שפתים, ונקרא שבא על שם שהוא שבי' לשבעה מלכים. והקבוץ שפתים שהוא שורק הוא העבד המוליך, השופר¹⁰ לפני המלך. אמנם לפעמים יודמן להיות המלך הוא השורק.
1. זהו מקור השם לחיבורו של דוד אבן יחיא: מאמר קצר במלאכת השיר, השם הנוסף לחיבורו שקל הקודש. ועי' מבוא.
  2. כי שימשו השירים ליצירת דעת הקהל בימה"ב.
  3. הנון כסימן גם לזכר מצוי בפרוזה של ימה"ב.
  4. לענין הנדיבים עי' ש"י, עמ' פא-פג; יהודה אלחריזי, תחכמוני, מהדורת קמינקא, וארשה תרנ"ט, בפתיחה; ב. קלאר, השירה והחיים, ארשת, עמ' שלה-שמד.
  5. ערכו של המשורר וחשיבותו בימה"ב היה גדול (עי' הערה 2) גם בין הערבים וגם בין היהודים. דוד אבן ביליה מדמהו לנביא והשקפה זו היתה שלטת בין הערבים (עי' ניקולסון, A Literary History of the Arabs, קמבריד' 1931, עמ' 72-73 ובין היהודים (עי' ש"י, עמ' מד-מה) בימי הבינים.
  6. המספר הזה אינו רגיל בספרות הדקדוק. ועי' מבוא.
  7. מגויים כאן רק שישה מלכים, והשביעי הוא "קבוץ שפתים", שכולל שורק וקבוץ גם יחד, ומנהו להלן ביניהם. שמות התנועות הם לפי המדקדקים הצרפתים יוסף קמחי בספר הזכרון; ובניו: דוד קמחי, המכלול; ומשה קמחי, מהלך שבילי הדעת.
  8. הפיכת הקבוץ שפתים לעבד נמצא רק בחיבור זה. ולהלן הסתייג המחבר. וגם בחיבורי תורת השירה האחרים נזכר, כי התנועה הזאת משמשת כשוא נע בו"ו החיבור לפני בומף. ועי' הערה 11.
  9. לפירוש המונח שוא, עי' בירגשטריסר, Hebraeische Grammatik, לייפציג 1918, עמ' 50. כאן פירוש אחר (שם: ישב) וכבר פירשו כך לפניו, כנון עדת דבורים ליוסף הקוסטנדיני (חי במאה השתים-עשרה) בספר ZMG, עמ' לט-מ; כמוהו מפרש גם ר' שלמה אל-מולי (המאה השש-עשרה), הליכות שבא מהדורת ילון, ירושלים תש"ה, עמ' טו; א. דותן, לשוננו, יט (תשי"ד), עמ' 13-30; נ. אלוני, שם, כט (תשכ"ה), עמ' 15-16.
  10. וביאר "שורק" מלשון שריקת שפתים ("השופר") וביקש לבאר במלה "השופר" גם שימושה המיוחד של תנועה זו בשירת ימי הבינים גם כמלך וגם כעבד, כתנועה וכתנועה חטופה.

ועל כן בהיות הנקודה הזאת באמצע למלך יחשב¹¹. נמצא לפי זה שהוא מלך והדיוט, ולא נהגו בו מנהג¹² "מעלין בקדש ולא מורידין". ובהיות העבדים מתחברים אל המלכים, כגון: שוא קמץ או שוא סגול או שוא פתח, יפחיתו מעלת המלכים, עד שמתוך פחיתות חברתן ירדו ממלכותם, וכעבדים יתהלכו. ועל כן כאשר יעלה בלב המשורר לשורר שיריו בשקל הקדש^{12א}, יתחייב עליו שיקדם לו ידיעה במלאכת הדקדוק¹³, ואחר זה שידע ויכיר הנקודות ומלכיהן ועבדיהן ומספר מנייני השירים¹⁴ לכמה יעלו ומספר כל חרוז וחרוז¹⁵, ואז ישיר השירה כראוי¹⁶.

ואחר שהקדמתי ההקדמה הזאת, להיותה נר דלוק לפני המשורר, ואומ' שמספרי החרוזים¹⁷ יעלו לשמונה עשר¹⁸ לא פחות ולא יותר, וסימנין¹⁹: "חי חי (הוא) יודך". וכל אחד ואחד הוא בעל מספר בעצמו²⁰. [א] והראשון מהם הוא הנקרא מרובע²¹, אשר [מלכים] כולם²² אין עבד עובר²³ ביניהם²⁴, כגון זה²⁵:

11. קבוץ תמיד תנועה ורק שורק ייחשב בראש המלה (ויו החיבור) לפני בומף כתנועה חטופה. כגון: ומחשבה, ופריים. ועי' הערה 7. 12. ברכות כח, ע"א ועוד.
- 12א. הצירוף נמצא בתורה פעמים רבות, כגון: שמ' ל, יג ועוד, ונמצא כאן לראשונה בשינוי הוראה – המשקלים קלסיים. צירוף זה הוא השם שה"ק. ועי' מבוא.
13. ועי' ש"י, עמ' קי; פריפוט דוראן, מעשה אפוד, וינה תרכ"ו, עמ' 43; שה"ק, בפתיחה ועוד. זוהי מהחכמות המלאכותיות שמלאכת השיר קשורה בהן, כפי שציין ש"י, עמ' מד.
14. כלומר: המשקלים שהם לפיו שמונה עשר לפי ההברות בכל משקל. זוהי מהחכמות הלימודיות, כפי שציין ש"י, עמ' מד. ועי' הערה 18 והערה 20.
15. בכה"י: "חרוז וחרוז" ותיקנתי, אולם אפשר שהשתמש בשני המונחים הנרדפים שהם משורש אחד ובמשקלי השם השונים. קונטרס פרק בשיר, דף יא ע"א: "ופה בענין השיר נשאל זה הלשון חרוז או חרוז... והכוונה למספר התנועות בכל בית ובית, זוהי לשון קצרה. ואולי כאן המקור למונח "חרוז ראוי", בשה"ק ביחס לחרוז. ועי' במשפט הקודם "חרוז".
16. הוראת המונח "חרוז" כאן וכן לעיל – משקל.
17. מספר זה למשקלים קלסיים בשירה העברית קבע דוד אבן ביליה לראשונה. ועי' מבוא.
18. 20. כלומר יש לו מספר הברות קבוע ומיוחד רק לו.
19. מונח זה פירושו כאן: ארבע תנועות (עי' להלן דברי המחבר בשאר המשקלים), וכמוהו בשיר שפירסם י. מאן, Texts and Studies, כרך א, עמ' 507. ארבע צלעיות – ראב"ע, צחות מהדורת ויניציאה ש"ו, דף קמא ע"א וכמוהו סעדיה אבן דנאן, פרק בחרו מהדורת א. גויבואיר בתוך מלאכת השיר, פרנקפורט 1865, עמ' 17; לית חן, דף קה ע"ב; עמנואל פרנשיס, מתק שפתים, ברלין תרנ"ב, עמ' 47; קונטרס פרק בשיר, דף יב ע"ב. בית בן ארבעה עמודים – יהודה הלוי, המשקלים הנבחרים (עי' מבוא הערה 15) מספר 7; דרכי נועם, דף י ע"ב; יד ע"ב. בלי פירוש הוא ברשימת מונחים מובאת כתוספת לקצב ומאזני משקל ואין מחברה ידוע. עי' נ. אלוני, מספרות ימי הביניים, ירושלים תש"ה, עמ' קד. י"ל דוקעס (שירי שלמה, הנובר תרי"ג, עמ' 85) מיחסה ליהושע בנבנשתי, מאחר שהיא באה סמוכה ל"קונטרס פרק בשיר". מקור המונח הוא בערבית מריע (עי' למשל مفتاح العلوم מהדורת קהיר, עמ' 219 למעלה), שהוראתו ארבעה עמודים בצלע והוסיפו לו המחברים העברים הוראות נוספות. ועי' מבוא.
22. בכה"י: "אין כלום, ותיקנתי." – "אין" דיטוגרפיה של המלה הבאה להלן.
23. ואולי כאן המקור למונח "חרוז עובר" בשה"ק. ועי' הערה 16.

25 מִי־לְדֵי יוֹם אֶל תְּבִהֶלָה²⁶ / כִּי יִלְדֵי יוֹם לֹא יִרְגְעוּ
 אֶל תִּשְׁמַח²⁷ כִּי יִיטְלוּ בּוֹ לְךָ²⁸ / גַּם אֶל תְּדַאֲגוּ²⁹ כִּי יִרְעוּ
 כִּי הַטּוֹבוֹת גַּם הִרְעוֹת / כִּפְאֶשֶׁר יִחַגּוּ בֵּן יִסְעוּ

ויש לך להזהר שיבואו כלם באלקפיא³⁰, ושיבואו מכוונין, כגון: "עו" ב"עו",
 שלא תחליף אות באות, כגון: "סו" ב"צו" או "עו" ב"או", אבל צריך שיהיו
 30 האותיות ממוצא אחד, ובזה צריך שמירה טובה³¹.

[ב] ויש משקל מחמשה [נקודות]³², שני מלכים עבד ושני מלכים³³:

בְּרָחוּ עֲדָנִים מִבֵּין וּבֹנִים / מֵאֶסוּ וְשָׂאוּ שֶׁבֶת בְּחֻכְמָה
 עַל כֵּן אֶהְלֵל סָכַל בְּאֵין בֵּין / כִּי מַעֲלַת גְּרָה בְּבִהְמָה³⁴.

24 משקל התנועה או המשלים בשינוי. ע"י משקלי רשה"ג, מס' 57; תוה"מ, עמ' 170–172.

25 השיר מיוחס לראב"ע. ע"י פינסקר, לקוטי קדמוניות, וינה תר"ך, עמ' נה; ח. ברודי, דייואן יהודה הלוי, חלק ב, הערות, עמ' 204. מה"מ ע"י אוצר השירה. ויש להוסיף דוקעס, כוכבי יצחק, כה, עמ' 86; יששכר שמחה, מחברות הויכוחים לפני המלך, מהדורת הברמן, ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ב, עמ' קה; T-S. N-S. 300/31.

26 הברמן: תיראו, ואין לקבל נוסח זה, כי אין חרזים או בעו. תוקן על-ידי מעתיק לשם "תפארת הפתיחה". ע"י תוה"ש, עמ' 58–72. אולם ע"י להלן דברי המחבר והערה 31.

27 ככה"י: "תשמחו", וכך גם ככה"י אצל הברמן. נמשכו המעתיקים אחרי לשון רבים של "ירגעו" (וגם תיראו בהערה הקודמת) והבא להלן. אולם לנוסח "תבהל" נכון יהיה: "תשמח", והוא ברוב הנוסחאות.

28 וכך הברמן. ככה"י: "בם אם ייטיבו", ונ"א: "גם אל תשמח אם ייטיבו" שיש לראות כנוסח מתוקן לחריות הדלת לסוגר.

29 בכל הנוסחאות: "תחת" ונראה בעיני נוסח כה"י, כי השיר משירת הפרישות (ה"זוהד") ושכיחה מלהזו בה. ע"י בן קהלת, מהד' אברמסון, ירושלים תשי"ג, עמ' 5; 47 (פעמים) ועוד.

30 צ"ל: באלקפיה – القافية – השינוי של הא באלף רגיל בספרותנו בגלל שם ההויה, מצאתי זאת גם במלה ערבית אחרת: אנשאדיא – إنشادية הכחורי, מאמר ב, סעיף ע. ע"י תוה"מ, עמ' 154 והערה 187. מונח זה נמצא בחיבורי תורת השירה רק כאן, ובלשונו: החרוז, יציאה, חריזה, אות החרוז ומחברנו משתמש במונח ערבי זה כמו במונח החרוז. וע"י מבוא והערה 15; אלמחאצ'רה, 25 ע"ב; אללמע, 13/235; הרקמה, רנ/23.

31 איסור החרזיה של עו באונשמר בשירת ספרד, שהרי סידרו את הדיואנים לפי אות היציאה. רק בארצות אשכנז לא דייקו בזאת, ע"י הברמן, ידיעות המכון, ב, עמ' צו. וכך נהגו הפייטנים לפני תקופת שירת ספרד, ע"י זולאי, שם שם, עמ' רמה. – אחד, כה"י: אחת. ולא מנו חריות האותיות או-עו חיבורי תורת השירה האחרים: שה"ק, פרק טו; עמנואל פרנשיס, מתק שפתים, עמ' 41–42; קונטרס פרק בשיר, דף יא ע"ב. ואילו סו-צו שה"ק מתנגד: כי לא יעבור אצלם לשום בחרוז אחד סוכה בכף ובשני צוקה בקוף ולא מצה בצדי האחד ובשני מסה בסמך. וכמוהו קונטרס פרק בשיר ואף מובאת שם גם אותה דוגמה סוכה-צוקה. לעומת זאת אומר פרנשיס שם: "ולא איכפת לך אם הם משונות במכתב כיון שהם שוות במבטא...", אף כי לא מנה בפירוש סמך וצדי.

32 זהו משקל משנה למשקל המתקרב. ע"י משקלי רשה"ג, מס' 63; תוה"מ, עמ' 98–99. ההשלמה מידי על פי הבא להלן. מכאן אתה למד על הוראת המונח "מרובע" לעיל.

33 ע"י אוצר השירה. כנראה מידו.

34 הבתים נאמרו על הסכלים המואסים בחכמה ובורחים מתענוג הישיבה עם חכמים. המשורר לועג להם וכאילו יש לשבחם על כך, מאחר שדומים הם לבהמות היודעות רק

- [ג] ויש חרוז מששה נקודות, והוא בשלושה עניינים³⁵: הראשון מעבד ושלושה מלכים, (מלך)³⁶ עבד [ו]מלך³⁶, והוא כגון זה³⁷:
- עֲדָנִים בָּרְחוּ / וְאֵז לֹא שָׁמְחוּ / בְּכָל מֵה טָרְחוּ / בְּחֻלְדָּם זוּלָלִים³⁸.
- [ד] והשני: מעבד ושני מלכים ועבד ושני מלכים³⁹:
- יְמִימָה⁴⁰, תִּפְתִּי לְבָבִי בְּיַבֵּד / לְבָרַר וְלַחְקוֹר דְּבָרֵי וַיְבִי⁴¹.
- [ה] והשלישי: מעבד וחמשה מלכים⁴². כגון זה⁴³:
- שְׁמֹר לְבִי מַעֲנֶה / הִיָּה בְּמֵאוֹד נַעֲנֶה / יִרְאֵה אֵל וּמִנֶּה / דְּבָרָיו הַיְשָׁרִים
- [ו] ויש גם כן מרובע⁴⁴ משני מלכים ועבד ומלך⁴⁵:
- עוֹרָה⁴⁶ קָרַב אֵלַי דְּרוֹר / נִרְאָה יְבוּל צִיץ בְּאֵ דְרוֹר
תִּבְחַר לְשׁוֹן צַחֹת בְּרוֹר / בְּשִׁיר וְאוֹר⁴⁷ מְמֹר⁴⁸ דְּרוֹר⁴⁹
- ע"ב [ז] ויש חרוז משבעה נקודות, שני מלכים עבד ושני מלכים עבד [ו]מלך⁵⁰
- כגון זה⁵¹:

- לזולל ואף כשאין אוכלות הן מעלות גירה. מהלך הרעיונות בנוי על התפיסה האריסטוטלית בדרגות שבין הדומם לחי ובין החי לאדם. דוד אבן ביליה הוא חסיד הרמב"ם ועי' הקדמת הרמב"ם לפרקי אבות, שמונה פרקים. רעיון דומה בבית המובא להלן כדוגמה למשקל הסמוך. ייתכן כי הסוגר של הבית השני הוא בשינוי הוראה: יתרון מה גם בבהמה שאינה יודעת להתענע על החכמה של האדם בעל הנפש המדברת. אין זו המלה הקולעת, כי נתכוון לומר שמשקלים בעלי שש הברות (תנועות) הם שלושה או שלושה מינים. ועי' מבוא.
- א. או שיש לתקן: ושני מלכים במ': ושלושה מלכים ואינו נראה, כי נוהג הוא למנות כל המלכים עד העבד יחד.
- ב. משקל משנה למשקל המתקרב. אינו במשקלי רשה"ג ובתוה"מ.
- ג. אין באוצר השירה. כנראה מידו.
- ד. הכוונה לסכלים היודעים רק לזולל בימי חייהם. ועי' הבתים לעיל והערה 34.
- ה. המתקרב. ועי' משקלי רשה"ג, מס' 49; תוה"מ, עמ' 132.
- ו. השיר מיוחס לאלחרזי, אולם הוא לאברהם בן שמואל הלוי בן חסדאי. עי' אוצר השירה. אהובתו מפתחו בניבה ומגלה סודותיו.
- ז. משקל משנה למשקל הארוך. עי' משקלי רשה"ג, מס' 7; תוה"מ, עמ' 82-84.
- ח. השיר לרשב"ג. עי' אוצר השירה.
- ט. צריך היה לבוא לעיל וכנראה נזכר המחבר בו כאן והוסיף.
- י. משקל משנה למשקל הסוער. עי' משקלי רשה"ג, מס' 26 (לפיו גם השלם); תוה"מ, עמ' 128-129.
- יא. אין באוצר השירה כנראה מידו.
- יב. ככה"י: "אות" ולפי תיקון זה השתמש המשורר בשורש אור בהוראת ארה = אסף. ואולי צריך לתקן: ארה. ועי' "מחברת-מנחם, שמפרש כך נשים באות מאירות (יש' כו, יא), כמו שפירש רס"ג, וטען על רס"ג דונש בן לבראט בתשובותיו, מהדורת שריטיר, ברסלאו 1866, עמ' 1-2 סי' 3, ופירש ריב"ג כדונש. ראב"ע מצדיק את רס"ג בהכרעותיו שפת יתר סי' ג, אולם מפרש כדונש. ועי' רש"י.
- יג. ככה"י: ממור.
- יד. זהו שיר תג'נים: א= ציפור; ב= חופש; ג= כושר. המשורר מתפלל כי ישיר כציפור בשיר.
- טו. משקל משנה למשקל הפשוט. עי' משקלי רשה"ג, מס' 14; תוה"מ, עמ' 129-130.
- טז. השיר ליהודה הלוי. עי' אוצר השירה. משמש דוגמה בשה"ק; לויית חן; קונטרס פרק

צִיּוֹן הָלֵא תִשָּׂאֲלִי לְשָׁלוֹם אֲסִירֶיךָ / דּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמֶךָ וְהֵם יִתֵּר עֲדָרֶיךָ
[ח] זוה המשקל הוא טוב מאד בעבור שאלקפיה⁵² היא (מלך)^{52א} עבד ושלשה
מלכים.

אך המכוון⁵³ מאומר היורד מנכסיו באומר⁵⁴:

50 יוֹם נָדַד וְזָהָי צָבִי / גַּם מִסְבִּיבִי⁵⁵ וּבִי⁵⁶ / מָאָס וְאָמַר אֲנִי / סָר מֵעֲלֵי רֵאשִׁי⁵⁷
[ט] אך המשוררים, שיש להם לבנות⁵⁸ בתים רבים, מרחיבים בנקוד
האלקפיה בעבד ושלשה מלכים⁵⁹.

[י] ויש משהה נקודות, שני מלכים ועבד ושלשה מלכים⁶⁰, כגון זה⁶¹:

מְכַל גְּבִיר תִּקְוָה / תִּסִּיר וְתִשְׁוֶה לוֹ
55 וּלְכָל אֲנוּשׁ תִּלְוָה / אָזוּס⁶³ תִּהְיֶה רְגְלוֹ⁶⁴
אֶם אִישׁ⁶⁵ לָךְ יִלְוָה / תִּשׁוּב לְעַבְדִּי⁶⁶
[יא] ויש גם משקל אחר משמל[ו]נה נקודות, שני מלכים, עבר ושני מלכים ועבד
ושני מלכים⁶⁷:

בשיר; בוקסטרופ (האב), Thesaurus; בן זאב, תלמוד לשון עברי; קימפף, Die ersten Makamen, ברלין 1845.

52. מונח זה כולל בערבית גם את האותיות וגם את התנועות.
53א. עיקר כוונתו של המחבר היא למלת החרוז, ועל כן השמטתי את המלה "מלך", ואם
נתכוון לתנועות בלבד, יכול היה למנות נקודות הצלע כולה. ואף כאן נכשל, כי "הקאפיה"
היא רק: "רִיבֶךָ" וזהו חרוז משובח, ואין המשקל מותנה בחרוז. ע"י שקל הקדש.
53. כלומר המשקל הנכון. וכך גם בדלתות בתי השיר של "ציון הלא תשאליו" אבל לא בסוגרים.
בבית הראשון שווה הדלת לסוגר בגלל תפארת הפתיחה, ע"י הערה 26.
54. השיר מיוחס ליהודה הלוי. ע"י צ. אדלמן, גנוי אוקספורד, לונדון תר"י, עמ' 27; שירי
יהודה הלוי ממדורות הרכבי, ב, עמ' 74; ח. ברודי, דיואן יהודה הלוי, א, הערות, עמ' 314
אמר: "ואם קבלה היא נקבל"; אולם שטיינשניידר בקטלוג אוקספורד, עמ' 2337 מפקפק
ומייחסו לבן גבירול. ואולי אינו לשניהם והוא לדוד אבן ביליה, כי אף במקום אחד לא
יחס במפורש ליהודה הלוי.
55. בכל המקורות הנוסח: ארח וברח. 56. בכה"י: וכי?
57. לולא עדותו של המחבר אפשר היה לנקד גם כאן: "רִאשֶׁיךָ".
58. בכה"י: לפנות, ותוקן בגליון: "נראה במקום לפנות – לבנות".
59. שינוי המשקל בחרוז שבו נימק המחבר הוא נכון, אולם אין לחשוב כי הסיבה היא בגלל
בניית "בתים רבים". ואף כאן נקט בלשון של עבד ושלשה מלכים כנ"ל (ע"י הערה 52א).
60. לפי ניסוח זה הוא משקל משני למשקל הארוך. ע"י משקלי רשה"ג, מס' 9; תוה"מ, עמ'
173–174. והוא יכול להיות משקל משני למשקל הפשוט. ע"י תוה"ש, עמ' 51; תוה"מ,
עמ' 173–174. אולם מסתבר, כי זהו משקל הקטוע. ע"י משקלי רשה"ג, מס' 48.
61. אינו באוצר השירה כנראה מידו.
63. בכה"י: או.
64. כלומר תעזור לו כמוסיף רגל לקיטע.
65. בגליון כה"י רשום: חסר, והשלמתי.
66. אם זה משקל הארוך או הפשוט, הרי שכאן שיר של בית וחצי וחסר הסוגר האחרון. אולם
השיר הוא משקל הקטוע, ובשיר שלושה בתים שלימים.
67. משקל הקטוע. ע"י משקלי רשה"ג, מס' 47; תוה"מ, עמ' 178.

- 60 דַע⁶⁸ לָךְ תְּבוּנוֹת בְּסָכֶל / תִּמְאַס לְבַלְתוֹ⁶⁹ וְנָבֵל⁷⁰
 עוֹלָם⁷¹ תְּמוֹרוֹת וְתַבֵּל⁷² / יִדְמָה לְסוֹחֵר וְרוֹכֵל⁷³
 [יב] ויש משקל אחר והוא גם משמ[ו]נה נקודות, אמנם הוא מתחלף⁷⁴ לזה,
 באשר הוא עבד ושלושה מלכים [ועבד ושלושה מלכים]⁷⁵, כגון זה:
 תְּבוּנוֹת⁷⁶ לָךְ וְגַם יַעֲצוּךָ / בִּידְעָךְ בֵּין וְכָל חֻכְמוֹת
 גְּדוֹל מְלִיךָ וְגַם נְשִׂיא / תְּהִי נִקְרָא וְאַף תְּמוֹת⁷⁷
 65 [יג] ויש גם משקל משמ[ו]נה נקודות, ויתחלף לזה, כאשר הוא ששה מלכים
 ועבד ומלך⁷⁸:
 לֹא⁷⁹ יִטְרִיחַ הָעֵבֶב בְּרִי⁸⁰ / יוֹם הַצִּיץ בֵּי רֵעַ וְדוֹד⁸¹
 אֶכֶן רֵעִי שְׁלַחְתִּי⁸² צָרִי / אֶל אִישׁ נִכְוָה אֲשֶׁר וְדוֹד⁸³
 [יד] ויש משקל אחר מעשרה נקודות, והוא משני מלכים ועבד ושלושה מלכים
 ועבד ושלושה מלכים⁸⁴:
 תִּטְרַח⁸⁵ לְבַלְתִּי תְּהִיָּה נִצְרָךְ / אֶל כָּל מְקוֹמוֹת מְמָקוֹם רִבְעָךְ⁸⁶
68. אינו באוצר השירה. כנראה מידו.
 69. כלומר: חסר הוא הסכל תבונה. הלשון מגומגמת.
 70. וכמו שאין תבונה לסכל כך אינה לנבל. ושיעור הבית: תבונות בסכל ונבל...
 71. תפס שם זה בלא הא הידיעה כמו "תבל" להלן.
 72. בכה"י: והכל.
 73. רעיון מצוי בשירת ימה"ב וביחוד בשירת הפרישות (הזוהר). ע"י אברמסון, בן קהלת,
 תל-אביב תשי"ג, מבוא, עמ' כח.
 74. חֲלָף בניגוד למשקל הקודם.
 75. משקל המרנין. ע"י משקלי רשה"ג, מס' 29; תוה"מ, עמ' 87-88.
 76. אינו באוצר השירה. כנראה מידו.
 77. כלומר גם לאחר המות תהיה מלך ונשיא שלא כדרך המלכים והנשיאים הנשכחים מקרב
 לב. ואף = וְאִן אִף אִם.
 78. אין לקבוע את משקלו, כי נמצאת בו רק הברה קצרה אחת בסוף המשקל או בלשון
 ימי-הביניים רק יתד אחת שיש בה שתי הברות, אחת קצרה ואחת ארוכה. יש לראותו
 כמשקל משני של משקל המתקרב.
 79. אינו באוצר השירה. כנראה מידו.
 80. אין זה יום גשם ועצב, על פי איוב לו, יא.
 81. תמונה מצוייה בשירת ספרד על השמחה בידיד. רמב"ע, דיואן, עמ' שג, שיר ה'; עמ' שה,
 שיר יז; עמ' שכ, שיר קו; טדרוס אבו אלעאפיה, גן המשלים והחידות, ח"א שמת, 1; שצח,
 15-16; ח"ב, תמג, 12.
 82. בכה"י: שלמו, ותיקנתי.
 83. על פי הפסוק איוב מא, יא: כידודי אש, שביאר ריב"ג נציצי אש ושורש המלה לסיו "ירד",
 ואילו לפי דגוש תשובות על מנחם, עמ' 13-14 כידוד והכף חלק מהשורש והתנגד בזאת
 למנחם שחשב כשורש רק "רד". ושמא צ"ל: נְדוֹד.
 84. משקל המהיר. ע"י משקלי רשה"ג, מס' 35; תוה"מ, עמ' 90.
 85. אינו באוצר השירה. כנראה מידו.
 86. כדי שלא תצטרך לבריות תדוד למקום אחר. שיעור הבית: לבלתי תהיה נצרך תטרה...

[טו] ויש משקל אחר מאחד עשר נקודות והוא המורגל יותר במלאכת השיר⁸⁷: בעבור שהוא קל וצח, והוא מעבד ושלושה מלכים, ועבד ושלושה מלכים [ועבד ושני מלכים]⁸⁸:

75 אָדוּנִי נְגִדָה כָּל תְּאֻתִי / וְאִם לֹא אֶעְלָנָה עַל שְׁפָתִי
רְצוּנָה אֲשֶׁלָּה רְגַע וְאֶנְוַע / וְיִמִּי יִתֵּן וְתָבֵא שְׂאֵלָתִי

[טז] ויש גם משקל מאחד עשר נקודות, זולתי שמתחלה⁹⁰, כאשר זה משני מלכים ועבד [ושלושה] (ושני) מלכים ועבד וארבעה מלכים⁹¹, כגון זה⁹²:

80 בְּיָמֵי יְקוּתִיאֵל אֲשֶׁר נִגְמְרוּ / אוֹת כִּי שְׁחָקִים לַחֲלוּף יִצְרֻוּ
שִׁמִּי לְבַבְכֶם תִּדְעוּ כִּי הַזְּמַן / יִכִּין לְעַם שַׁחַת וְלוֹ נוֹצְרוּ

ותמצא כי מנהג זה המשקל לשים בתחלה⁹³ אחד עשר נקודות, ומשם ואילך הוא מוסיף אחד. וזה המשקל הוא מן הנכבדים שבמשקלי החרוזים, ורוב המשוררים יבנו שיריהם על המשקל הזה⁹⁴, כי הוא טובל לחנים הרבה הן לשמחה הן לאבל⁹⁵. [יז] ויש גם פן משקל, והוא משנים עשר נקודות, והוא שני מלכים ועבד ושלושה מלכים (ועבד ושלושה מלכים) ועבד ומלך⁹⁶, והוא כגון זה⁹⁷:

עוֹטָה כְּשֶׁלְמָה אוֹר פֶּקַח עֵין שְׁמוֹר / לִדְל וְלִי (אֲנִי)⁹⁸ עֲבָדָה בְּחֶסֶדָה אָמור
לְמָה אֲנוֹשׁ מִשְׁכִּיל פְּרִינָא וּמ(ו)⁹⁹ / הוֹלֵךְ כְּמוֹ עֵנִי וְרוֹכֵב עַל חֲמוֹר

[יח] ויש משקל אחר מופלא, עד שמתוך פליאתו לא ישתמשו בו המשוררים, והוא משש עשרה נקודות¹⁰⁰ ומשורר אחד¹⁰⁰ בנאו בסבת מוצאי העולם הזה, שהוא הבל

87. וזה נכון. ע"י ילין, תוה"ש, עמ' 53.

88. משקל המרנין. ע"י משקלי רשה"ג, מס' 19 (חושבו להמרובה); תוה"מ, עמ' 84-87.

89. השיר ליהודה הלוי. משמש כדוגמה בשה"ק וקונטרס פרק בשיי.

90. בצורה הפוכה. ע"י הערה 74.

91. משקל משני למשקל הסוער. ע"י משקלי רשה"ג, מס' 23 (חושבו להשלם והסוער); תוה"מ, עמ' 175-176.

92. השיר לשלמה בן נבירול. משמש כדוגמה רק בצחות לאברהם אבן עזרא.

93. תכונה רק לדלת של הבית הראשון, שהוא שונה בגלל תפארת הפתיחה. ע"י תוה"ש, עמ' 58-72.

94. וכבר אמר למעלה (ע"י הערה 87), כי המרנין הוא השכיח ביותר. לפי חוקרי ימינו הוא במקום החמישי או השישי.

95. הנימוק אינו נכון. כל משקל יכול לשמש לשמחה ולאבל. ייתכן, כי משוררי בני ארצו בפורטוגל ובני זמנו נטו למשקל זה. בחיבורי תורת השירה האיטלקית ואחרים מחוקרי שירת ספרד ביקשו למצוא קשר בין משקל השיר לתכנון. דוד אבן ביליה אינו מייחד משקל מסוים לתוכן אלא רואה במשקל מסיים שהוא מותאם לתוכן שונה זה מזה.

96. משקל הסוער. ע"י משקלי רשה"ג, מס' 20 (חושבו להשלם והסוער); תוה"מ, עמ' 126-128.

97. אין באוצר השירה. כנראה מידו.

98. תוספת מעתיק להסברה ואינו מתאים למשקל.

99. יש להשלים: מר בר רב אשי והוא ורבינא נחשבו לגדולי ההלכה ויודעי התלמוד.

100. זהו משקל המרנין, באופן כפול. ע"י משקל יב לעיל. מעשה דומה עשה אברהם אבן עזרא בצחות. ע"י מבוא. 100. איני יודע שם המשורר.

90 ורעות רוח, והכל יאבד מבלי חכמה מלבד החכמה¹⁰¹

אֲנִי הָאִישׁ אֲשֶׁר עָתָה בְּתַבֵּל זֶה וְהַבְּלִיָּה¹⁰² / וְאַצְתִּי לְהַעֲשִׂיר בּוֹ עַדִּי תִקְרֶי
פְּעָלֶיהָ

וְשִׁבְתִּי בִּי וְרֵאִיתִי עֲשִׂירִים בּוֹ בְּחוֹסֵר כָּל / יְמוֹתָן הֵם וְהַחֲכָמָה תִּחְיֶה אֵת
בְּעָלֶיהָ

95 אחר שהשלמנו שבילי מלאכת השירים השקולים, הגה נבא אתה להודיע דרכי

השירים הלחניים¹⁰³, ונאמ' כי שירי הלחן על מיניהם יש מהם משה ויש מהם משבעה ויש משמונה ויש מתשעה, הכל כפי מה שיחייבהו הלחן, ועל כן כאשר יעלה בלב המשורר לעשות שום שיר חדש, יש לו להתכוון בכמות מספרי נקודותיו ועל פיהם יהיה בנין השיר. אך רוב המשוררים הללו לא ישתמשו בעבדים זולתי

100 להכרח הלשון¹⁰⁴, אך אינם באים במנין זולתי שירים יד[ו]עים, ואתה כשתתבונן

בשירי השירים אשר לשלמה ן' גבירול¹⁰⁵ וזולתו מן המשוררים הספרדים, תמצאם בזה הסגנון לא פחות ולא יותר. וכן במלאכת השיר של לעזות¹⁰⁶ יש לך לדעת מספרי נקודותיהן בלבד, כי כלם מלכים ואין בהם עבדים.

והמשוררים המעולים נהגו ברוב מליצותיהם להביא באלקפיה¹⁰⁷ שלהם מק-

105 ראות¹⁰⁸ או מדברי סופרים¹⁰⁹ על דרך הצחות¹¹⁰, כאשר אמר אחד ממשוררי הזמן¹¹¹

101. השיר נמצא רק במחברת היוכחים ליששכר שמחה שההדיר א"מ הברמן, ידיעות המכון, ב, עמ' קה. בכל השירים המובאים שם נמצא השם בראשי תיבות ואינו כאן, וזו לשונו:

אֲנִי הָאִישׁ אֲשֶׁר עָתָה / בְּתַבֵּל זֶה לְהַנְדִּילָהּ
וְאַצְתִּי בּוֹ לְהַעֲשִׂיר / עַדִּי תִקְרֶי לְהוֹעִילָהּ
וְשִׁבְתִּי בִּי וְרֵאִיתִי / וְהִנֵּה רַעְלָהּ גּוֹרְלָהּ
עֲשִׂירִים בּוֹ בְּחוֹסֵר כָּל / וְהִתְחַכֵּם (היא) הָעוֹלָהּ

102. על כרחי אני מוגד כך, או שיש להשמיט את ואו החיבור ויהא החיבור לקוי.

103. המונח אינו ברור כל צרכו ועי' מבוא.

104. משקל בנוי על הברות בלבד ואין בשיר הברות קצרות. עי' מבוא.

105. כגון באזהרותיו שפתיחתן מובאת לעיל "שמר לבי מענה". משה אבן חביב בחיבור "דרכי נועם" טוען אף הוא: "וכן טעו בזה הרבה מן המשוררים מכללם הר' שלמה ן' גבירול ב"שמר לבי מענה..." (ט ע"ב ש' 5-7).

106. כנראה נתכוון למשוררים איטלקים ופרובנסלים.

107. המונח כאן אין הוראתו חרוז, יציאה אלא הסוגר האחרון או הצלע כולה.

108. פסוקים מהמקרא. 109. דברי חז"ל משנה ומדרש ותלמוד.

110. על השיבוץ בשירה עי' תה"ש, עמ' 118 ואילך, ובחיבורי תורת השירה עי' אבשלום מזרחי, קבלה על מלאכת השיר מהדורת גיבואיר, פרנקפורט, עמ' 26; אברהם גבישון, עומר השכחה, ליוורנו תק"ח, דף קו, ע"ב. צחות כאן אינו שיבוץ שונה הוראה אלא לשון מליצה, לשון נשגבה. עי' הערה 112.

111. איני יודע שם המחבר. לפי אבן ביליה כתב גם שירים, כי הוא מכנהו משורר. וייתכן שנתכוון לעצמו וכן אומר דונש בן לבראט: "ולאחד השרים" תשובות על מנחם מהדורת פיליפובסקי, לונדון 1855, עמ' 73. – בכה"י: "כמשוררים הזמן", ותיקנתי.

במליצת¹¹²:וְאִם¹¹³ בְּפִילֹסוֹפִיָּא חֲמַדְתִּי / דְּרַף אַמוּנָה בְּחַרְתִּי:וּבִצְאָתָא¹¹⁴ הָאָדָם מִן הָעוֹלָם יִלְךְ עֲרִירִי / מִי שֶׁהַחֲשִׁיף בְּדַרְךְ גּוֹתֵן פִּיסוֹלְנִכְרִי¹¹⁵

וכדי להעמידך על אמתת כל זה, אמליץ אליך מליצה, ועליה תבנה כל

110 מליצותיך :

בָּאוּ וְהָאֲזִינוּ אֵלַי / שָׁמְעוּ מַלְכִים מְלִי-אוֹדִיעֶכֶם דְּרַף הַנְּכוּנָה / אֲשֶׁר חָי עוֹלָם
מִקְנָה (לְאֲבֵרָהָם לִמְקָנָה)¹¹⁶ - דְּעוּ לָכֶם הַנְּבוֹנִים הַמְּעֵלִים / כִּי מִלְּאֲתֵי מִיָּלִים¹¹⁷ -עַל רוּעַ הַזְּמַן הַסֵּעֵר בְּהַמּוֹן גָּלְיוֹ / רָם וְנֹשֵׂא בְשׁוֹלְיָיו¹¹⁸ - יַחְרֹשׁ עַל גַּב הָאָדָם
בְּשׁוֹרְרִים¹¹⁹ / כִּי הֵם בְּעֵינָיו זָרִים / אֵת פִּי יָי עוֹבְרִים¹²⁰ - יַעֲזֹן לֹא יִשִּׁימוּ לְבָם115 וְכוֹנְנָתָם / אֶל (ב) כְּלֵי אֲוִמְנוּתָם כְּחוֹמֵר חוֹתָם¹²¹ - וְעַל כֵּן הַחוֹמֵר יֵאָכְלֶם כְּאֲנָשֵׁיקְדָם¹²² / זָאֵב עֲרֵבוֹת יִשְׁדָּדִם¹²³ - וּמִן הָעוֹלָם הַזֶּה אֶל הָעוֹלָם הַבָּא / לֹא נִפְטְרוּבְּאֶתְהָבָה רַבָּה¹²⁴ - כִּי לֹא יִבְדִּילוּ בְּ[יָן] הָאֲמֵת וְהַשְּׁקָר¹²⁵ / וְלִזְהָבוֹ כָּל אֶחָד מִיִּיקָר /וְלִגְדֻלְתּוֹ אֵין תִּקְרָה¹²⁶ - וְעַל אֵלוֹ גִּיר הַנּוֹהֵר מִן הַיָּי¹²⁷ / וּמוֹתֵר הָאָדָם מִן הַבְּהֵמָהאֵין¹²⁸ - אֲבָל נִפְשׁ מְשִׁיגִים הָאֲמֵת¹²⁹ / אֶל נָא תְהִי כְמֵת¹³⁰ - וְלִכְלֹל אֶחָד יִהְיֶה מֵאֲמֵר120 הַחֶזֶק עָדוֹ: / אֲשֶׁרִי מִי שֶׁבָּא לְכָאן וְתִלְמוּדוֹ בִּידוֹ¹³¹.תם תל-ע¹³²על ידי לי שמואל¹³³ בכ"ר אליהו נ"ע¹³⁴.

112. מליצה = פרוזה חרוזה. ע"י ש"י, עמ' לח; אברהם בדרשי, חותם תכנית, אמשטרדם תרכ"ה, עמ' 174; דוקעס, שירי שלמה, עמ' 75-80. דרכי נועם, דף ה' ע"א, מכנה: "מליצה חרוזה".

113. וְאִם = אף כל פי. וע"י א. מירסקי, לשוננו, יח (תשי"ג), עמ' 98-99.

114. הביא ראש המליצה וסופה.

115. שיבוץ שונה הוראה: האיש כי ימות יתן את הונו לזר. משנה שבת פכ"ג מ"א.

116. שתי המלות הן כנראה תוספת שנשתרבה מהגליון ובאה לציין בעלות איש בשם אברהם על כה"י.

117. איוב לב, יח. 118. יש' ו, א. - הסער, בכה"י: "במואסער" = קמו סער?

119. תה' קכט, ג. 120. במ' כב, יח ועוד.

121. איוב לח, יד. 122. יח' כה, ד.

123. יר' ה, ו.

124. לא ידוע לי רעיון זה על יציאה מהעולם הזה במקור ספרותי יהודי.

125. על פי יח' מב, כ.

126. תה' קמה, ג. 127. הנויר, כלומר איש "הזהד", איש הפרשות.

128. קה' ג, יט.

129. כלומר אנשי החכמה והיא זהה אצלו עם האמת.

130. במ' יב, יב. 131. פס' דף נ ע"א.

132. תהלה לאל עולם.

133. שם המעתיק שהעתיק לעצמו. ע"י מבוא.

134. נחו עדין. - מספור השורות אינו בהתאם לכה"י (3 × 30-90) אלא לפי הנדפס כאן.

מפתח המשקלים

מספר סודר	המשקל	מספר בחיבור	הערה
א. האָרָךְ :			
1	פְּעוּלִים נִפְעָלִים פְּעוּלִים נִפְעָלִים	[ה]	
2	נִפְעַל מְפֹעָלִים נִפְעַל מְפֹעָלִים	[ו]	
	או: מְתַפְעָלִים נִפְעַל מְתַפְעָלִים נִפְעַל		משנה למשקל הפשוט
	או: מְתַפְעָלִים נִפְעַל		משנה למשקל הקטוע
ב. הפְּשוּט :			
3	מִתְפַּעְלִים פּוֹעֵלִים מִתְפַּעְלִים פּוֹעֵלִים	[ח]	רק לפי הבית הראשון
4	מִתְפַּעְלִים פּוֹעֵלִים מִתְפַּעְלִים פּוֹעֵלִים		ובשאר הבתים הוא כמו 4
	מִתְפַּעְלִים פּוֹעֵלִים מִתְפַּעְלִים נִפְעַל	[ט]	
5	מִתְפַּעְלִים פּוֹעֵלִים מִתְפַּעְלִים נִפְעַל	[י]	
ג. הַסּוּעָר :			
6	מִתְפַּעְלִים מִתְפַּעְלִים מִתְפַּעְלִים	[יג]	
7	מִתְפַּעְלִים מִתְפַּעְלִים מִתְפַּעְלִים		
	מִתְפַּעְלִים מִתְפַּעְלִים נִפְעָלִים	[יז]	
8	מִתְפַּעְלִים מִתְפַּעְלִים	[יח]	
ד. הַמְרָגֵן :			
9	מְפֹעָלִים מְפֹעָלִים פּוֹעֵלִים	[טו]	
10	מְפֹעָלִים מְפֹעָלִים	[יב]	ועי' משקל 18
ה. הַמְהִיר :			
11	מִתְפַּעְלִים מִתְפַּעְלִים נִפְעַל	[יד]	
ו. הַקְטוּעַ :			
12	מִתְפַּעְלִים פּוֹעֵלִים	[יא]	ועי' משקל 2
ז. הַמְתְּקָרֵב :			
13	פּוֹעֵלִים פּוֹעֵלִים פּוֹעֵלִים פּוֹעֵלִים	[ד]	
14	נִפְעַל פּוֹעֵלִים נִפְעַל פּוֹעֵלִים	[ב]	
15	נִפְעַל נִפְעַל נִפְעַל פּוֹעֵל	[ג]	
ח. הַמְשָׁלִים :			
16	נִפְעַל נִפְעַל נִפְעַל נִפְעַל	[א]	ועי' משקל 17
ט. שׁוֹנִים :			
17	פּוֹעֵלִים פּוֹעֵלִים פּוֹעֵלִים פּוֹעֵלִים	[ג]	מעורב המתקרב והמשלים
18	מְפֹעָלִים מְפֹעָלִים מְפֹעָלִים מְפֹעָלִים	[יח]	ועי' משקל 10

בתי השיר ומחבריהם

מספר סודר	ה ב י ת	המחבר	הערה
	אָדוֹנָי נגדך כל תאוותי 75	יהודה הלוי	גם בשה"ק וקונטרס פרק בשיר
	אני האיש אשר עתה בתבל 91 באו והאוינו אלי (פרוזה חרוזה) 111	אנונימי	
5	בימי יקותיאל 79 ברחו עדנים 32 דע לך תבונות 59 ואם בפילוסופיה חמדתי (פרוזה חרוזה) 107	דוד אבן ביליה שלמה בן גבירול דוד אבן ביליה דוד אבן ביליה	גם בצחות
	יום נד זהבי 50	אנונימי יהודה הלוי?	
	ימימה תפתי 38	דוד אבן ביליה?	
10	לא יטריח העב ברי 67 מילדי יום אל תבהל 25	אברהם בן חסדאי דוד אבן ביליה אברהם אבן עזרא	
	מכל גביר תקוה 54 עדנים ברחו 36	דוד אבן ביליה דוד אבן ביליה	
15	עוטה כשלמה אור 86 עורה קרב אלי 42 ציון הלא תשאלני 46	דוד אבן ביליה דוד אבן ביליה יהודה הלוי	גם בשה"ק, לוית חן וקונטרס פרק בשיר
	שמור לבי מענה 40 תבונות לך וגם עצות 63 טטרה לבלתי תהיה נצרך 71	שלמה בן גבירול דוד אבן ביליה דוד אבן ביליה	

מפתח המונחים

הדיוט 14	אות באות 29
חולם 10	אות, אותיות 30
חירק 10	בוא באלקפיא 28
חרו, חרוזים 19, 22, 34, 44	בנה בתים 51
חרז 19	בנה שיר 83
לחן, לחנים 83, 96-97	בנין השיר 99
לחן לאבל 83	דקדוק 18
לחן לשמחה 83	מלאכת הדקדוק 18
לחן (יחייב הלחן) 97	דרך 1
לעזות 102	דרך הצחות 105
מוצא האות 30	דרכי השירים 95-96
מכוון, מכוונין 28, 49	הבא באלקפיא 104

- סגול 4, 8
 סגון 102
 סופרים 105
 עובד, עבדים 9, 10
 עקר מלאכת השיר 3
 ענינים 34
 ערבות השיר 5, 6
 עשה חרוז (לעשות חרוזים) 1
 פתח 10, 15
 צח (משקל צח) 73
 צחות (על דרך צחות) 105
 צרי 10
 קבוץ שפתיים 11, 12
 קל (משקל קל) 75
 קמץ 10
 קפיא, אלקפיא 28, 52
 קפיה, אלקפיה 47, 104
 ראוי 20
 שבא 10, 11
 שוא סגול 15
 שווא פתח 15
 שוא קמץ 15
 שביל, שבילים (= סוג של משקל) 95
 שופר 12
 שורק 12, 13
 שורר שירים 18
 שיר, שירים 5, 6 ועוד
 שיר חדש 98
 שירי לחן 96, 97
 מיני שירי לחן 96
 שיר סובל לחן 83
 שיר, בנין השיר 100
 שיר, ערבות השיר 6
 שיר, משקלי השירים 7
 שיר-השירים (להרשב-ג) 101
 שירה 20
 שירים שקולים 95
 שמש, השתמש 99
 שקל הקדש 18
- מלאכה 4, 8
 מלאכת השיר 3, 72, 102
 מלאכת השירים 95
 מליצה, מליצות 104, 106, 109, 110
 מלך, מלכים 9, 11 ועוד
 מליץ (אמליץ מליצה) 109
 מספר חרוז 19, 22
 מופלא (משקל מופלא) 88
 מלאכת הדקדוק 18
 מספרי הנקודות 103
 מרובע (משקל מרובע) 24, 41
 משורר מעולה 104
 משוררי הזמן 105, 106
 משוררים 5, 21, 99
 משוררים מעולים 104
 משוררים ספרדיים 101
 משקל 48 ועוד
 משקל טוב מאד 48
 משקל החרוזים 82
 משקל מכון 49
 משקל מופלא 88
 משקל מרובע 24
 משקל מורגל 72
 משקל מחמשה 31
 משקל מששה 34
 משקל משבעה 44
 משקל משמונה 61, 65
 משקל מעשרה 69
 משקל מאחד עשר 72, 77
 משקל משנים עשר 84
 משקל משש עשרה 89
 משקל מתחלף 77
 משקל צח 73
 משקל קל 73
 משקל נכבד 82
 משקלי חרוזים 82
 משקלי השיר 7
 מתק השיר 5
 נקודה, נקודות 9, 13, 18, 81, 104

לוח הקיצורים

- ארשת = ארשת, ירושלים תש"ד.
 אוצר השירה = י. דוידזון, אוצר השירה והפיוט, ד כרכים, ניריורק, תרפ"ה—תרצ"ג.
 דרכי נועם = משה אבן חביב, דרכי נועם, רדלהיים תרס"ו.
 לויית חן = צמונאל ביניוינטו, לויית חן, מנטובה שי"ז.
 משקלי רשה"נ = ד. ילין, משקלי השירה בשירת רשה"נ, ידיעות המכון לחקר השירה העברית, כרך ה, עמ' קפ"א—רח.
 קונטרס פרק בשיר = יהושע בנבנשתי, קונטרס פרק בשיר — כתביד מונטיפיורי מס' 1, 377.
 שה"ק = דוד אבן יחייא, לשון למודים, קושטא רס"ו.
 ש"י = משה אבן עזרא, שירת ישראל, ליפסיא תרפ"ד.
 תה"מ = נ. אלוני, תורת המשקלים הספרדים מדוגש עד ראב"ע, ירושלים תשי"א.
 תה"ש = ד. ילין, תורת השירה הספרדית, ירושלים ת"ש.
 K. Levi, Zur masoretischen Grammatik, Stuttgart 1936 = ZMG

תיאור כתב-היד

- פרמא קטלוג די-רוסי 2, 861, דפים 222 ע"ב—223 ע"ב. שלושה עמודים חיבורנו ואילו בעמוד הרביעי (224 ע"א) ליקוטים מדברי אבנר ואבן פולקאר:
1. מנחתך שטתה ומעלה מעל ליצחק אבן פולקאר (עי' אוצר השירה מ"ם 1892).
  2. לקול שחל שאגתו חלוש לב לאבנר די בורגוס (עי"ש למ"ד 1347).
  3. שאגת ליש או שאגת איש ליצחק אבן פולקאר (עי"ש שי"ן 15).
- כתב רש"י איטלקי. מאה שש-עשרה. 30 שורה בכל עמוד והשורות ארוכות מאד. לפעמים אין השירים נפרדים מהפרוזה בשורות מיוחדות להם, וסימן ההפרד הוא הרייח. מלים מעטות ובית שיר אחד מנוקדים. ש' 10: קַמֵץ, פְּתַח, שְׁוֹא וְקִבּוּץ; ש' 11: שְׁבֹא; ובית שיר אחד (ש' 71): תְּטַרַח לְבַלְתִּי תִהְיֶה וְצָרְךָ אֶל כָּל מְקוֹמוֹת מְמָקוֹם רְבַעְךָ. בשוליים נמצאות שלוש הערות של המעתיק:
- ש' 43: תבחר, בגליון: תבחר, חזרה לשם בהירות.
 ש' 51: לבנות, בגליון: גראה במקום לפנות—לבנות.
 ש' 56: אם, בגליון: חסר (עי' הערה 65).